

[О. М. Приходнюк](#)

Салтівсько-Маяцька культура

САЛТІВСЬКО-МАЯЦЬКА КУЛЬТУРА — археологічна культура. Датована серединою 8 — 1-ю половиною 10 ст. Поширена у Південно-Східній Європі, переважно у степовій і лісостеповій зонах. Уперше пам'ятки С.-м. к. виокремлено на початку 20 ст. після археологічних розкопок (розпочаті 1900) городища та розташованого поруч могильника поблизу с. Верхній Салтів Вовчанського пов. Харківської губ. (нині Чугуївського р-ну Харківської обл.) і Маяцького археологічного комплексу (Воронезька губ., Росія), який досліджували від 1906. Значний внесок у вивчення цих пам'яток зробили [В. Бабенко](#), [В. Городцов](#), [Д. Багалій](#), [О. Федоровський](#), [М. Макаренко](#), [М. Артамонов](#), [І. Ляпушкін](#), [Д. Березовець](#), [В. Міхєєв](#), [І. Баранов](#) та ін. Нині відомо про бл. 1 тис. пам'яток С.-м. к., серед яких — кочовища (кочові та сезонні стійбища), с-ща, городища, ямні та катакомбні могильники з інгумаціями та кремаціями, підкурганні поховання. Городища мають різні розміри (від 1-го до 20-ти га) і різні типи укріплень (земляні вали та рови, стіни з кам'яних блоків, цегли-сирцю, обпаленої цегли). У містах Фанагорія, Таматарха (антична Гермонасса, давньоруська Тматорокань), Боспор (античний [Пантікапей](#)) зафіксовано шари С.-м. к. Серед городищ найбільш повно досліджено Правобережне Цимлянське, Лівобережне Цимлянське (ототожнюють із Саркелом), Семикаракори, Тепсень (див. *Тепсенське городище*); серед с-щ — Жовтневе, Нетайлівське, Новолимарівське, Тау-Кипчак; серед могильників — Волоконівський, Нетайлівський, Дмитрієвський, Сухогомольшанський, Зливкинський. Виокремлено 6 локальних варіантів культури: донський лісостеповий (верхньодонський, «аланський»), донський степовий (нижньодонський, «праболгарський»), приазовський, кримський, нижньоволзький, дагестанський. Відмінності між ними пов'язані з поліетнічним характером С.-м. к. Житла С.-м. к. поділяють

на 3 групи: круглі у плані юрти з вогнищем; прямокутні напівземлянки з каркасними стінами (із заповненням із плоту або дощок), вогнищами чи печами; наземні прямокутні житла зі стінами із плоту, обмащеними глиною, із вогнищами. У Криму, Приазов'ї, Дагестані відомі споруди із сирцевої цегли на кам'яних цоколях. Більшість посуду С.-м. к. виготовлено на гончарному крузі, проте використовували й ліпний. Столовий посуд — глеки, кухлі, миски сірого або червоного кольору з лощеною поверхнею та орнаментовані лощеними лініями. Кухонні круглободі горщики прикрашено горизонтальними чи хвилястими лініями. Тарний посуд — великі піфоси та імпордні амфори. Вироби із заліза представлені широким асортиментом знарядь праці (лемешами, череслами, серпами, косами, мотичками, теслами, різцями, кліщами тощо), побутових предметів, зброї (шаблі, бойові сокири, наконечники списів та дротиків), кінського спорядження (вудила і стремена). Із каменю виготовлені жорна й точильні бруски, із глини — пряслиця, із кістки та рогу — кістені, пряжки, проколки, руків'я ножів, футляри для голок, горла для бурдюків, із бронзи та срібла — прикраси (каблучки, персні, сережки, браслети, підвіски тощо), пряжки, бубонці, бляшки для поясів та кінської зброї. Поширені амулети з кісток та зубів звірів, круглі металеві дзеркала з рельєфним орнаментом, скляні намиста. На всій території С.-м. к. відомі написи, виконані рунічним письмом, та сотні тамгоподібних знаків, малюнків-графіті на цеглі, оброблених каменях, посуді. Однак до цього часу вони не розшифровані. Окрім кочового тваринництва, значна частина населення С.-м. к. займалася землеробством. Відомі осередки гончарства із двоярусними випалювальними печами і металургії із залізобобними колбодобними горнами, а також ковальські майстерні. С.-м. к. є археологічним еквівалентом Хозарського каганату.

Рекомендована література

1. Плетнева С. А. От кочевий к городам // Мат. и исследования по археологии СССР. Москва, 1967. № 142;
2. Березовец Д. Т., Пархоменко О. В. Салтовская культура // Археология Украинской ССР. Т. 3. К., 1986;

3. Винников А. З., Плетнева С. А. На северных рубежах Хазарского каганата (Маяцкое поселение). Воронеж, 1998;
4. Комар О. В., Сухобоков О. В. Військова справа Хозарського каганату // Нариси з воєнної історії Давньої України. К., 2005;
5. Салтово-маяцька археологічна культура: 110 років від початку вивчення на Харківщині: Зб. наук. пр. Х., 2011;
6. Аксьонов В. С. Поховальний обряд ранньосередньовічного Верхньо-Салтівського могильника: досвід статистичного аналізу // Археологія. 2018. № 2;
7. Колода В. В. Салтівський сільськогосподарський реманент з фондів Первомайського краєзнавчого музею // Імперії і варвари: Зб. наук. пр. до 80-річчя від дня народж. О. Приходнюка. К., 2024.

Бібліографічний опис:

Салтівсько-Маяцька культура / О. М. Приходнюк // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2025. – Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-890764>

2001-2025 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України
([докладніше](#)).